

УТВОРЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕТАП НА ШЛЯХУ ДО ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Ігор Йосипович Бойко

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії
держави, права та політико-правових учень Львівського
національного університету імені Івана Франка (м. Львів)*

У сучасному українському суспільстві спостерігається підвищений інтерес до історії національної державності, її витоків та утвердження, що має надзвичайне значення як для самоідентичності кожного українця, так і для консолідації українського народу заради розвитку України. У цьому аспекті, базовим, фундаментальним вбачається необхідність ґрунтовного вивчення і узагальнення тисячолітнього досвіду національного державотворення. Важливе місце в історії національного державотворення займає Західноукраїнська Народна Республіка, з часу проголошення якої у цьому році минає сто років.

Відродження української державності на початку ХХ ст. пов'язане з розпадом Російської та Австро-Угорської імперій та завершенням Першої світової війни. Цей період характеризувався новим політичним поживанням, яке охопило українські землі, новим піднесенням національної свідомості й активності. Об'єктивні передумови для відродження Української держави були вельми сприятливі: революції в Росії, Німеччині та АвстроУгорщині відвернули на деякий час увагу цих імперійгнобителів від України. Вони були змушені займатися вирішенням своїх внутрішніх проблем. Україна, отже полишена ними хоч на деякий час, мала змогу діяти самостійно, піднятися з колін, звільнитися від іноземних поневолювачів, заявити світові про своє існування. Все це, безперечно, було не так просто: із заходу

з перших же днів проголошення своєї незалежності на неї напала Польща, яка не могла примиритись з втратою Галичини; на великій Україні знаходились численні ворожі сили – спочатку представники влади і війська Тимчасового уряду, а далі – більшовики, які всіляко протидіяли утворенню незалежної Української держави, потім – денікінці. Об'єктивно це був сприятливий час для відродження України ще й тому, що після закінчення Першої світової війни, здійснення революцій в трьох найбільших тоталітарних імперіях у більшості європейських державах активізувався революційний рух, розгорталась національно-визвольна боротьба, раніше поневолені народи домагалися свободи, своєї державної незалежності. Це був час, коли президент США В. Вільсон запропонував свою відому програму миру («14 пунктів»), яка передбачала право народів на незалежність і вільний розвиток, коли в Росії була проголошена в листопаді 1918 р. «Декларація прав народів Росії», яка визнавала за кожним народом колишньої царської Росії право на відокремлення та утворення своєї самостійної держави. Ці документи створювали необхідну правову основу для встановлення і Української держави. Отже, вирішальне слово у цій загалом сприятливій міжнародній обстановці було за народом України [5, с. 474–475]. На західноукраїнських землях (Галичині, Буковині та Закарпатті) початком національно-визвольної боротьби, а відтак процесу державотворення стала глибока політична криза Австро-Угорщини, зумовлена поразкою у війні та пошуком оптимального шляху подальшого розвитку державності через проголошення федерації або гарантування національного суверенітету народам, що входили до її складу. У той складний період український народ об'єднався довкола ідеї національного визволення, проявив волю, героїзм й жертвність у боротьбі за свободу і державність. Українці вперше за майже трьохсотлітню історію використали шанс реалізуватись як державна нація [2, с. 9–10].

Однією з найбільш важливих подій національно-визвольних змагань на початку ХХ століття було проголошення 1 листопада 1918 р. у Львові Української держави. Це була знакова подія у тисячолітній

історії національного державотворення, яка свідчила про реалізацію українським народом свого права на політичне самовизначення і відповідала тогочасним європейським й світовим стандартам та традиціям, які визнавали право народу на самовизначення. Вперше, з часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави, корінне населення західноукраїнських земель, після 570-річного чужоземного панування стало знову господарем власної долі, проголосило державну незалежність [4, с. 144–145]. Проголошення ЗУНР мало епохальний вплив на формування українського народу і його боротьбу за національну гідність та державну незалежність у ХХ ст. Мільйони борців за волю України продовжували традицію визвольних змагань. ЗУНР була повноцінною державою, яка забезпечувала цілісність тогочасного українського народу, його функціонування та розвиток шляхом управління та координації інтересів різних соціальних груп. Ознаками відродженої Західно-Української Народної Республіки були: наявність власної території, на якій упродовж тисячоліть проживав український народ; було демократично сформовано і діяли органи публічної влади, які виконували свої функції і поширювали свою владу щодо громадян, які проживали на території ЗУНР; наявність суверенітету, права, мови, державних символів, власної назви.

УНРада 1 листопада видала відозви «До населення міста Львова» та «Український народе», в яких зазначалося: «Волею українського народу на українських землях Австро-Угорської монархії утворилась українська держава...»; «віднині Ти, український народе, господар своєї землі..., визволений з віковичної неволі...», «найвищою владою тут є Українська національна рада». Вже в перших правових актах підкреслювалося, що всім громадянам Української держави незалежно від національності та віросповідання надаються і гарантуються «громадянська, національна і віросповідна рівноправність». Усім національним меншинам пропонувалось обрати своїх представників до складу Української національної ради [7, с. 101–102].

Проте великою перешкодою державотворчої діяльності ЗУНР стала військова агресія спочатку Польщі, а згодом Румунії. Вже наприкінці

дня 1 листопада польські збройні сили у Львові почали військові дії проти українців. До них приєдналося польське цивільне населення, яке у Львові налічувало понад 120 тис. осіб (з 240 тис.). Почалася довготривала, збройна, кривава боротьба, яка переросла у польсько-українську війну за Львів, Галичину та галицьку нафту (Бориславсько-Дрогобицький нафтовий басейн). Неодноразові звертання української влади до польських політичних представників у Львові з пропозиціями сісти за стіл переговорів, мирно врегулювати всі спірні проблеми не дали жодного результату. Поляки не хотіли вести ніяких переговорів, називаючи корінне українське населення, що завжди становило більшість у Східній Галичині, «варварськими ордами», «хлопськими бандами» та ін. Тому 5 листопада УНРада звернулася до українського населення Галичини з закликом «До зброї!». У ньому зазначалось, що винуватцями за розпалювання військового конфлікту між українцями і поляками в Галичині несуть поляки, тому, кому тільки доля рідного краю лежить на серці, кому не байдуже щастя дітей і внуків, хто не хоче панщини, хто натомість бажає собі справедливого ладу без хлопа і пана, не хоче жити більше в неволі, темності і убожестві – хай береться за зброю» [5, с. 482–483].

На засіданні УНРади 13 листопада 1918 р. було визначено назву Української держави – Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР), а також затверджено конституційні основи новоствореної держави – «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», у якому закріплювалося верховенство і суверенітет українського народу, який здійснюватиме конституційні засади через представницькі органи, обрані на основі загального, рівного, прямого, таємного голосування за пропорційною виборчою системою [3, с. 110–111]. Виборчим правом наділялися всі громадяни держави, незалежно від національності, віросповідання, статі. «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» визначав територію ЗУНР, яка включала українські етнічні землі (Галичину, Буковину і Закарпаття). Держава охоплювала близько 70 тис. км² території з населенням 6 млн.

(зокрема 71 % українців, 14 % поляків, 13 % євреїв, 2 % угорців, румунів та ін.). Щоправда, невдовзі Північну Буковину захопила Румунія, а Закарпаття спочатку відійшло до складу Угорщини, а у січні–квітні 1919 р. – Чехословаччини. Все це відбулося зі згоди і санкції Антанти. Таким чином, фактично ЗУНР охоплювала тільки територію Східної Галичини з населенням 4 млн. (75 % українців, 12 % поляків, 11 % євреїв, 2 % – інші національності) [5, с. 483].

13 листопада 1918 р. УН Радою затверджено герб держави – золотий Лев на синьому тлі, та прапор – синьо-жовтий. Національним меншинам на території ЗУНР гарантувалися рівні права з українським населенням. Проголошена держава – ЗУНР, як і інші європейські держави, створила власні законодавчі та виконавчі органи влади, правоохоронні органи та збройні сили. Парламент – Українська Національна Рада прийняв низку законів, а уряд – Державний Секретаріат видав низку розпоряджень, що регламентували діяльність усіх галузей державного життя. Сформований УНРадою уряд ЗУНР – Державний секретаріат очолив К. Левицький. В ЗУНР було прийнято низку важливих для існування держави законів: про організацію війська (13 листопада 1918 р.), тимчасову адміністрацію (15 листопада 1918 р.), тимчасову організацію судівництва (16 листопада і 21 листопада 1918 р.), державну мову (1 січня 1919 р.), шкільництво (13 лютого 1919 р.), громадянство (8 квітня 1919 р.), земельну реформу (14 квітня 1919 р.). ЗУНР постала як демократична держава, політичний устрій якої передбачав модель тогочасної європейської правової держави. ЗУНР стала прикладом можливого українського державного правопорядку, що ґрунтувався на гуманізмі та поступовому затвердженні демократичних засад у суспільстві. На території ЗУНР за весь час існування не було жодного випадку виступів проти цивільного польського населення, чи представників інших національностей. Приклад ЗУНР наочно продемонстрував переваги австрійської правової школи та австрійського політикуму над російським правовим нігілізмом.

Наслідком активної державотворчої діяльності ЗУНР стало відкриття посольств в Австрії, Угорщині і Німеччині й дипломатичних

представництв у Чехословаччині, Канаді, США, Бразилії, Італії та інших державах.

Однак під тиском переважаючих сил ворога українське військо і державна влада ЗУНР 22 листопада 1918 р. залишили Львів. Державні установи переїхали спочатку до Тернополя, а в перших числах січня 1919 р. – до Станіслава. На засіданні УНРади 4 січня у Станіславі було створено Президію ради у складі Президента (голови ради) і чотирьох його заступників. Президентом ради знову обрали Є. Петрушевича, його заступниками – Л. Бачинського, С. Вітика, О. Поповича і А. Шмигельського. На цьому ж засіданні створено ще один важливий орган – Виділ Української Національної Ради. Він складався з Президента ради і 9 членів та виконував функції колегіального глави держави.

Столицями ЗУНР були Львів, Тернопіль, а найдовше Станіслав, куди у січні 1919 р. переїхав її уряд. У готелі «Австрія», що на кілька місяців змінив назву на «Одеса», містилася канцелярія президента Української Національної Ради ЗУНР (найвищого законодавчого органу) Євгена Петрушевича та його заступника Левка Бачинського, а в колишній кам'яниці для залізничної дирекції працював Секретаріат (міністерства) ЗУНР. Саме у Станіславі було прийнято основні закони ЗУНР: «Про землю», «Про мови», «При основи шкільництва».

Важливою опорою української державності та гарантією державно-го суверенітету ЗУНР було військо, яке називалося Українська Галицька Армія. Для ЗУНР проблема формування власних збройних сил набула особливої гостроти у зв'язку з необхідністю з самого початку боротися проти агресії сусідньої Польщі, потім – ще й Румунії. На початку 1919 р. була утворена чисельна (понад 120тисячна) дисциплінована й патріотична армія. Таким чином, у короткий термін були сформовані основні ланки державного механізму ЗУНР – центральні та місцеві органи державної влади й управління, правоохоронні органи, збройні сили.

Водночас загарбницька війна Польщі проти ЗУНР продовжувалася, набуваючи все більшого масштабу. Польща надсилала у Гали-

чину все нові й нові військові сили. Підтримували Польщу, що мала сильнішу дипломатичну службу, й урядові чинники західних держав, передусім США й Франції. Саме за їхнім сприянням у Польщу була перекинена з Франції сформована і озброєна там понад 80тисячна польська армія генерала Ю. Галлера, яку польський уряд тут же спрямував проти ЗУНР (хоч вона й створювалась для захисту від більшовицької Росії). Польсько-українська війна 1918–1919 рр. завершилася, на жаль, поразкою ЗУНР. Падіння ЗУНР у протистоянні з Польщею було зумовлене, передусім, кількісним переважанням польських військ, підтриманих Антантою, а також у зв'язку з невдачами українців у дипломатичній боротьбі, адже поляки переконали держави Антанти в ідеологічній близькості керівництва ЗУНР і УНР з більшовиками, які на той час вважалися найбільшою загрозою для Європи. До середини 1919 р. Польща, якій матеріально, дипломатично та збройно допомагала Антанта, витіснила українську владу та Українську Галицьку Армію з Галичини за Збруч, на Велику Україну. Згодом звідти, після падіння УНР, українська влада (президент, уряд, депутати УН Ради, інші державні органи) переїхали у Відень, де продовжували (вже на еміграції) свою діяльність. Там же у Відні, був розроблений проект Конституції ЗУНР. Українська влада добивалась у країн Антанти визнання ЗУНР і усунути польську владу та армію з території ЗУНР, оскільки вони були окупантами, які діяли всупереч волевиявленню корінного українського населення. Проте 25 червня 1919 р. Верховна рада Антанти прийняла рішення «уповноважити» збройні сили Польщі окупувати (тимчасово) територію ЗУНР (Східної Галичини) аж до остаточного вирішення долі цього краю. 25 липня 1920 р. було утворено закордонний галицький уряд (уряд диктатора ЗУНР). Еміграційна влада ЗУНР рішуче запротестувала, але це не допомогло: Польща мала у Антанти значно більший авторитет і вагу. Влада ЗУНР продовжувала активну діяльність (дипломатичну) щодо визнання ЗУНР Антантою [6, с. 318–325].

Між тим, навесні 1920 р. розпочалась польсько-радянська війна. На частині земель Східної Галичини, зайнятих Червоною Армією,

15 липня 1920 р. було проголошено територіальне утворення – Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку зі столицею у Тернополі, ліквідоване 21 вересня. Польсько-радянська війна закінчилася мирними переговорами у м. Рига, на які прибули, не будучи, однак, запрошеними, делегації ЗУНР та УНР. Польсько-радянським переговорам безуспішно намагалися протидіяти посол УНР у Латвії В. Кедровський, представник уряду УНР С. Шелухін та делегація ЗУНР під проводом К. Левицького. Їх правда, ніхто не залучав до переговорів (виступали на брифінгах перед кореспондентами газет). Мирний договір був підписаний у Ризі між представниками Польщі та РРФСР і УСРР, який формально закінчив польсько-радянський конфлікт 1919–1920 рр., санкціонував поділ українських та білоруських земель між Польщею і Радянською Росією та фактично анулював Варшавський договір. За Ризьким договором 1921 р. до складу Польщі всупереч волі українського населення відійшли землі Східної Галичини і Західної Волині, які в історичній та істотко-правовій літературі отримали назву Західна Україна. Кордон між Польщею і Радянськими республіками Білорусії та України визначився по східних межах Рівненського повіту і р. Збруч. Делегація ЗУНР виступала з різким протестом, опублікувала у пресі ноту «До всіх», але це не допомагало. З протестами і вимогами визнати ЗУНР її влада виступала на міжнародних конференціях у бельгійському місті Спа (5–16 липня 1920 р.), Севрі (поблизу Парижа 10 серпня 1920 р.) і ін. Українці покладали великі надії на Лігу Націй, пославши свою делегацію, яку особисто очолив президент Є. Петрушевич у Женеву, де у листопаді 1920 р. розпочалося засідання Ліги Націй.

Проблема державної незалежності ЗУНР розглядалася на різних міжнародних форумах упродовж 1919–1923 рр. Була навіть прийнята постанова Ліги Націй (23.ІІ.1921 р.), що Східна Галичина не є частиною Польщі, вона не мала мандату від Ліги Націй на Східну Галичину, бо була тільки «фактичним мілітарним окупантом цього краю». Але Рада послів Антанти не поспішала повернути владі

ЗУНР хоч би територію Східної Галичини. Зрештою й польські дипломати надіслали усім міжнародним організаціям ноти, так зване «обґрунтування» Польщі на територію ЗУНР. Польщу активно підтримували США, Франція, Італія й ін. І ось 14 березня 1923 р. на пропозицію спеціальної комісії Ради послів країн Антанти остання визначала територію Східної Галичини, тобто ЗУНР, без жодних застережень за Польщею. Протести влади ЗУНР і українського населення Галичини не допомогли. Намагаючись змінити рішення Ради Послів греко-католицький митрополит Андрей Шептицький зустрічався з Прем'єр міністром Франції Раймоном Пуанкаре, але безуспішно. 15 березня 1923 р. еміграційний уряд ЗУНР оголосив саморозпуск і Є.О. Петрушевич склав повноваження. Було розпущено всі органи й установи, дипломатичні представництва й місії ЗУНР, що означало остаточне припинення її існування. Саме ця дата (15 березня 1923 р.) є остаточним терміном завершення боротьби українського народу за свою державну незалежність після Першої світової війни.

Долю України на довгі десятиріччя знову вирішували чужинці. Політику диктував той, хто мав силу. ЗУНР зазнала поразки, залишившись без жодної підтримки. Чимала провина у цьому керівників ЗУНР, які хоч і робили все можливе для порятунку рідного краю, держави, допустили чимало прорахунків. Це в першу чергу певна політична нерішучість, політика вичікування, відкладання на пізніші часи вирішення гострих соціально-економічних проблем, неенергійне, нерішуче ведення війни, військово-стратегічні прорахунки, невдале командування військами на перших етапах війни, коли вже тоді можна і необхідно було добитися серйозного успіху, що послужив би міцною запорукою боротьби за державність; це – зайва толерантність до нещадних ворогів. Однією з головних помилок ЗУНР була майже сліпа віра у всемогутність і справедливість Антанти, тобто надія на когось, а не на свої власні сили, на свій народ. Пізніше, перебуваючи на еміграції президент ЗУНР Є. Петрушевич, зрозумівши помилку і виступаючи на засіданні Ліги Націй у 1923 р., сказав доленосні слова, які актуальні і наш час: «Самими

голосливими заявами і протестами, самим пасивним чеканням на ласку світу український народ нічого не досягне, коли не докаже своєї волі до державної незалежності активною боротьбою» [5, с. 500].

Основною причиною падіння ЗУНР була військова агресія Польщі і Румунії, надзвичайно складні міжнародні обставини, підтримка післявоєнною Європою експансіоністських, загарбницьких дій щодо ЗУНР Польщі та Румунії. Власне, зовнішньополітичні фактори й були основною причиною загибелі обох українських держав: щодо УНР – це наступ російських більшовицьких військ, підтриманих місцевими більшовиками, що зайняли значну частину українських земель; щодо ЗУНР – це захоплення її території Польщею й Румунією. З внутрішніми негараздами та проблемами обидві українські держави напевне могли б справитись, а ось із зовнішньою агресією з боку значно сильніших сусідів не змогли.

Західноукраїнська Народна Республіка мала важливе історичне значення, яка свідчила про існування державотворчих традицій українського народу. Це була держава українського народу, який проживав на своїй історичній батьківщині, був і є корінним на території України, зокрема Галичини від найдавніших часів. Утворення ЗУНР було результатом реалізації корінним українським народом права на політичне самовизначення, спробою звільнитися від вікової влади чужинців, влади, яка різними способами нав'язувала своє панування, своє право, свою ідеологію, свою історію. Великим позитивом було й те, що українці заявили про себе всьому світові як окрема нація, яка має право на власну державу; значно підвищився рівень національної свідомості тогочасного українського народу; українці здобули досвід державотворення, який міцно вкоренився в історичну пам'ять і став надбанням наступних поколінь борців за Українську державу, в тому числі і ХХ ст.

Література

1. *Кобилецький М. М.* Утворення та структура державного апарату ЗУНР / *М. М. Кобилецький.* – Львів, вид-во юрид. ф-ту ЛНУ ім. І. Франка, 1998. – 98 с.

2. *Кубів С.* Століття свободи й незламності / С. Кубів // *Право України.* – 2017. – №3. – С. 9–10.

3. *Луцький М. І.* Право і система законодавства Західно-Української Народної Республіки: монографія / М. І. Луцький. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. – 412 с.

4. *Тищик Б. Й.* Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.

5. *Тищик Б. Й.* Історія держави і права України [Текст] : акад. курс: підручник / Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко. – К.: Ін Юре, 2015. – 808 с.

6. *Тищик Б. Й., Бойко І. Й.* Західноукраїнська Народна Республіка // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. – Х.: Право, 2016. – Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін.; Національна академія правових наук України; Історія держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. – С. 318–325.

7. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. – Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Том 2: Лютий 1917–1996 р. / Уклад.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький]. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 728 с.

ЛИСТОПАДОВИЙ ЗРИВ В ГАЛИЧИНІ ЯК ФЕНОМЕН ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Степан Дмитрович Сворак

*доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії
держави і права Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Актуальність теми дослідження обумовлюється, по-перше, необхідністю звільнення історії держави і права України доби національно-визвольних змагань наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. від неадекватних оцінок російських і радянських науковців